

Čínská meritokracie: Od vzdělání po politiku

Docent Marek Hrubec z Centra globálních studií při Filosofickém ústavu AV ČR vysvětluje zvláštnosti čínského systému, ve kterém rychlý postup rozvoje čerpá i z tradičních hodnot.

Doc. PhDr. Marek Hrubec, Ph.D., vede Centrum globálních studií při Filosofickém ústavu AV ČR. Zaměřuje se především na globální konflikty a interkulturní dialog. Jeho hlavní knižní prací je: *Od zneuznání ke spravedlnosti: Kritická teorie globální společnosti a politiky* (2011). Poslední publikací je (spolu s J. Arnasonem ed.), *Social Transformations and Revolutions* (2016). Přednášel v mnoha zemích, nejen v EU a USA, ale také v Číně, Vietnamu, Brazílii, Chile, Rusku, Indii, Indonésii či na Novém Zélandu. Roku 2015 mu byla Evropským parlamentem udělena Cena evropského občana. FOTO: ZBYNĚK FIALA

Vrátil jste se z přednáškového turné po Číně. Byl jste tam poprvé?

Nebylo to poprvé. S čínskými kolegy na univerzitách a v akademii věd se stýkám pravidelně, zejména od roku 2006, kdy jsem v Praze ustavil Centrum globálních studií, a tím vznikla i platforma pro lepší spolupráci.

Jak se Čína během těch let změnila?

Například v oblasti ekonomiky po desítkách let ohromného nárůstu čínského exportu dochází během posledních let k postupné proměně. Především po globální ekonomické krizi se čínský export částečně omezil a čínská ekonomika hledá výraznější oporu na svém vnitřním trhu. Vláda podporuje to, aby lidé zvýšili svoji spotřebu, což umožňuje nárůst životní úrovně, která je nesporně vítána lidmi s nižšími příjmy, ale také může u určitého segmentu obyvatelstva vést ke konzumerismu. Nicméně proměna je relativně pozvolná, i když lidé mají trochu víc peněz. Chovají se tak částečně z opatrnosti, ale taky proto, že to jinak není zvykem.

Kam ty peníze míří? Do úspor na stáří? Dětem na vzdělání?

Nejde o velké změny, ale pokud mám posoudit například dlouhodobé investice do vzdělání, mohu říct, že se studii jsou spojeny velké výdaje. V konfuciánské kultuře je vzdělání tradičně velmi ceněno a čínská vláda vzdělání dlouhodobě také rozvíjí. Když se navíc Čína stala významnou světovou exportní velmocí, vzrostl zájem také o studium v zahraničí. Kdybychom

S kolegy ze Sunjatsenovy
univerzity v Kantonu

FOTO: MAREK HRUBEC

měli mapovat situaci jen na vysokých školách, tak podle statistik UNESCO zhruba 700 tisíc Číňanů ročně studuje v zahraničí. Čínské ministerstvo školství jich uvádí jen 450 tisíc, což může znamenat, že některé studijní pobyty v zahraničí nejsou evidovány, když je dětem zaplatí rodiče bez státního zprostředkování.

Dříve jich nejvíc zaměřilo do USA, asi 110 tisíc ročně, ale mezitím počet poklesl na 90 tisíc. O Evropskou unii naopak zájem narostl z 90 na 110 tisíc, což je skutečně velké číslo, pro srovnání stejně velkým číslem je počet narozených dětí ročně v Česku. Největší zájem o studium je trvale v anglofonních zemích, kvůli globálnímu jazyku, takže v EU dominuje Británie a z dalších zemí Austrálie. A Japonsko, které je Číně blízko. Na školství jsou tedy výdaje velké, a to nejen čínské vlády a čínských provincií, ale i domácností, když studium dětem platí sami rodiče.

Dříve se po skončení studia čínská vláda pokoušela získat všechny absolventy zpět, aby využila jejich vzdělání doma. Později však čínští představitelé zjistili, že je výhodné, když menší část absolventů v zahraničí zůstane a vytváří kontakty pro zahraniční působení čínských subjektů, zprostředkovává obchodní, studijní, vědecké výměny a podobně.

Jak je to s čínským školstvím? Investuje se do něj? Je na školách, které jste navštívil, srovnatelná úroveň s evropskými protějšky?

Řekl bych, že je srovnatelná, ale nikoliv v evropském smyslu, ale řekněme v ame-

rickém. Tak, jako jsou v USA některé školy na jedné straně na světové špičce, jako třeba univerzity „Ivy League“ (největší tradiční, „obrostlé břechtanem“ – pozn. aut.), a na straně druhé jsou tam některé colleges, které pokulhávají i za našimi středními školami, najdeme něco podobného i v Číně. Některé školy jako třeba Pekingská univerzita, Sunjatsenova univerzita a další jsou skutečně vynikající, ale pak je tam i spousta průměrných škol a pochopitelně i podprůměrných.

To máme v Česku také.

Ano, ale rozdíly nejsou tak velké. Možná pár našich soukromých vysokých škol je také velmi slabých, ale to jsou spíše výjimky, a řekl bych, že i tak jsou lepší než nejhorší americké colleges nebo školy v chudých čínských provinciích, kde nemají finance, a je to věc postupného vývoje.

Jak je to dnes s chudobou v Číně?

To, co se Číně podařilo zejména od 80. let do dneška, je bezprecedentní. Za tak krátkou dobu se žádné kultuře v lidských dějinách nepodařilo vymýtit chudobu do tak velké míry. Čína má 1,3 miliardy obyvatel a podle různých statistik je tam už jen 5 nebo 10 procent chudých, zatímco na začátku 80. let žila v chudobě drtivá většina obyvatel. Podle některých statistik se tak během několika desetiletí podařilo vyzvednout z chudoby přes miliardu lidí. To je naprosto unikátní a je to třeba brát v úvahu při posuzování čínské ekonomiky a politiky. Nelze ji srovnávat s jinými zeměmi, které měly jiné výchozí podmínky.

Někteří analytici často poukazují spíše na rysy státního kapitalismu v Číně než na socialistické uspořádání. Jak je to tam se solidaritou? Je viditelná?

V čínském systému jsou uzákoněny redistribuční prvky, ale souběžně tam probíhá i rozevirání nůžek mezi chudými a bohatými. Není to ovšem tak, jako to bývá ve většině zemí, že v období, kdy narůstá bohatství jedněch, se prohlubuje chudoba druhých. Jelikož v Číně docházelo od 80. let k vysokému tempu hospodářské růstu a přitom k relativně vysoké redistribuci, a tím ke zvyšování celkové životní úrovně nižších a středních tříd, bohatnutí nejbohatších probíhalo v zásadě na pozadí celkového vzestupu chudších.

Mám-li však odpovědět na otázku, jaký je čínský ekonomický a politický systém, kterému se říká „socialismus s čínskými charakteristikami“, myslím, že musíme k věci přistupovat bez eurocentrických předsudků. Měli bychom Čínu posuzovat méně podle západního vzoru. Konec konců, Číňanů je přes miliardu, což ani celá Evropská unie s USA a dalšími západními zeměmi nedá dohromady. Mohli bychom tedy říci, že bychom měli spíše posuzovat Západ, zda odpovídá čínskému modelu než naopak. Nicméně, Čína sama záměrně přijala různé prvky ze Západu. Zpočátku marxismus a jeho socialistickou verzi, která byla přejata ze Sovětského svazu, než ji později transformovali, v poslední době pak prvky tržního hospodářství atd.

Když řekneme, že v Číně jde o kombinaci různých prvků, měli bychom si

M. Hrubec s kolegyní z Čínské akademie sociálních věd před kantonskou moderní knihovnou

FOTO: MAREK HRUBEC

nejprve říci, co znamenají. Socialismus je v klasickém pojetí při jistém zjednodušení charakterizován jako plánované hospodářství a převaha společenského vlastnictví, ať už státního, městského, provinčního nebo jiného, zatímco kapitalismus je definován trhem a převahou privátního vlastnictví. Z tohoto hlediska se tedy v Číně jedná o specifickou kombinaci těchto modelů, neboť nadále tam je státní a provinční plánování se společenským vlastnictvím, kde je mnoho státních, provinčních, městských podniků. Na druhé straně je tam i trh a velké množství privátních firem. Zatím tam byla snaha, aby socialismus byl hlavním modelem, který je doplňován o další prvky.

Někteří čínští akademici a politici říkají, že už Marx přece říkal, že přechod k socialismu je možný až tehdy, až bude kapitalismus dostatečně rozvinut. A protože v Číně dostatečně rozvinut nebyl, tak se vrátili k rozvíjení některých jeho prvků, ovšem při zachování prvků socialistických.

Současné podrobnější analýzy se přiklání k tomu, že jde o unikátní, specifický systém, který není kopií Západu, ani není regrese do starších modelů, které byly v Číně dříve, ať už to byl konfucianismus za císařství nebo marxismus-leninismus sovětského typu. Je to specifický model, který využívá výhodné prvky z jiných modelů, ale zároveň navazuje na to, co se v Číně osvědčilo jako původní.

Z toho plyne logická otázka, co původního se v Číně osvědčilo?

Kdybych měl doplnit charakteristiku čínského modelu, kterou jsem zmínil, to znamená specifickou kombinaci společenského a privátního vlastnictví a plánování s trhem, musíme k tomu připojit ještě třetí rys, a tím je konfuciánská kultura. Ta je v Číně revitalizována hlavně od nástupu prezidenta Chu Ťin-tchaa v roce 2003, ale nikoliv v tom smyslu, že by chtěli obnovit konzervativní konfucianismus, který existoval po tisíce let v éře císařství, ale spíše se soustřeďují na konfuciánskou kulturu, podobně, jako my v Evropě navazujeme aktualizacím způsobem na tradici antického Řecka, Říma a křesťanství. Dnes je tato naše tradice přijímána ve značně modernizované a sekularizované podobě, ale je zřejmé, že se na tyto kořeny více

nebo méně navazuje. Podobně to provádějí v Číně se svojí starší kulturou.

Jak se takový kulturní návrat projevuje v Číně?

V Číně se to projevuje snahou navázat na některé významné koncepce jako „harmonická společnost“, což je právě starý konfuciánský termín. Taková společnost se nesoustřeďuje jen na konkurenci, jak je to běžné na Západě, kde lidé jsou pod neustálým tlakem tržních mechanismů, ale hlavně na snahy o vytváření sociálně soudržných mezilidských vztahů, jinými slovy vzájemné soužití lidí, jež se snaží omezovat sociální rozpory.

Zatímco harmonická společnost má charakterizovat vztahy uvnitř země, ve vztahu k zahraničí se v poslední době klade důraz na specifickou podobu mírového uspořádání, které koresponduje s čínskou snahou o politické nevměšování se do vnitřních záležitostí cizích zemí. Doslova v návaznosti na starší kulturní vzorce jde o „mír v podnebesí“, tedy mírové soužití, mír v mezinárodních a globálních vztazích. Čína ožívuje různé definiční prvky tohoto konceptu, aby ho mohla v zahraniční politice aktivně uplatňovat.

Takových principů bychom samozřejmě našli více, uvedl jsem aspoň ty dva, které jsou zmiňovány nejčastěji. Pochopitelně je pak mnoho forem, jak se spolu s dalšími principy realizují, někdy ideologicky, někdy v praktických krocích. Zdůraznil bych však ještě jeden princip, který je velice důležitý pro pochopení čínské politiky a ekonomiky, a tím je meritokracie.

Jak se v Číně meritokracie uplatňuje?

V ekonomice je to zřejmé více než v jiných oblastech. Čína usiluje o meritokracii podobně jako jiní, protože jde o prvek, který se uplatňuje jak v socialismu, tak kapitalismu. Socialistický princip říká „Každému podle jeho zásluh“, tedy hlavně podle toho, o co se svým výkonem a snahou zasloužil. Stejný prvek je užíván i v západních zemích, přinejmenším v podobě ideologie, která říká „Každému podle jeho výkonu“. Samozřejmě, že tento princip může být životu dosti vzdálený, jak to kritizují ti, kdo tvrdě pracují za malý plat. Zatímco někteří bankéři a manažeři v západních zemích, kteří ekonomiku přivedli ke glo-

bální krizi, dostali za tento svůj „výkon“ ještě bonusy nebo zlaté padáky.

Důraz na zásluhu a výkon vyplývá tradičně již z konfuciánské etiky. Jako je u nás známé propojení protestantské etiky s etikou práce, ve východoasijských společnostech etika práce dlouhodobě funguje ve spojení s konfucianismem. Konfuciánská meritokracie je přitom také úzce spojena s tím, jaké vážnosti se tam přikládá vzdělání. Zásluhovost je velmi vyzdvihována už ve škole.

Jak to vypadá s principem meritokracie v politice?

Právě důraz na něj umožňuje pochopit, podle jakých principů je čínská politika skutečně organizována. Pak je možné hovořit i o demokratickém deficitu v Číně, což je do jisté míry pravda, jak to uznává i čínská vláda.

Ale podobné řeči se vedou i v Evropské unii. Demokratický deficit v Bruselu je velice silné téma.

A vedou se i v USA. V loňském roce dokonce Princetonská univerzita vydala studii, podle které Spojené státy nesplňují defi-

niční kritéria pro demokracii a jsou oligarchií. Nicméně v případě Číny se jedná hlavně o jiný druh problému.

Pojďme se podívat na to, jak se naplňují principy politické meritokracie v Číně. Tady je třeba zdůraznit, že tento princip je oceňován nejen v ekonomice, ale i v politice také v západních zemích, i když tam samozřejmě nalezneme i odlišnosti. U nás se klade důraz na demokratické volby, které by měly rozhodnout o tom, kdo povede zemi (nechme teď stranou, že jde do nemalé míry jen o formální demokracii). Nicméně i na Západě je pouhá demokratická volba považována občany a často i politiky za nedostatečnou, pokud není doplněna jinými prvky, zejména těmi, které jsou spojené s meritokracií. Demokracie je tedy ceněna, ale sama o sobě nestačí. Demokraticky byl nakonec bohužel zvolen i Hitler.

Tohle riziko není zažehnáno dodnes.

Proto v Evropě i USA je velká diskuse, že musí být naplněna i jiná kritéria než demokratická volba, zejména kritéria politické dráhy, na které by měl kandidát

předvést řadu výkonů, což by pak legitimizovalo jeho vedoucí politické postavení. Připomeňme třeba volbu George W. Bushe, který se ujal úřadu naprosto nepřipraven na roli prezidenta země, která hraje zásadní roli ve světě. Lze například uvést, že před svým zvolením – pokud se nemýlím – absolvoval pouze jedinou zahraniční cestu, a to do Mexika. Demokratické volby proto nejsou jediným kritériem, které zaručuje dobrý výběr politiků.

V čínském administrativním a politickém aparátu je kladen na meritokracii velký důraz. Po dva tisíce let tam existovaly zkoušky administrátorů, které byly nutnou podmínkou pro výkon úřední a politické funkce. Nejprve to byly mandarínské zkoušky z klasiků, tedy z Konfucia a dalších filozofů. Dokonce i administrátoři v menších městech nebo vesnicích museli prokázat toto vzdělání. Filozofie ovšem znamenala něco jiného než dnes. Spolu s historií byla v antice shrnutím všech poznatků tehdejší vědy, a teprve později se vydělovaly další disciplíny. Takže i mandarínské zkoušky znamenaly ověření schopností používat poznatky tehdejší vědy.

To se o našich politicích vždycky říci nedá.

Konfuciánská tradice tedy v souhrnu stanovovala, že kandidáti na funkci se musí nejprve osvědčit nejen v běžné škole, ale potom i ve specifických kurzech u císařského dvora a složit náročné zkoušky pro výkon úřední či politické profese. Znovu pak byla vyžadována určitá zkušenost i pro postup do dalších pater úředního a politického aparátu. A tato tradice se v Číně udržela.

To kontrastuje s naší běžnou praxí. Když byla politology provedena například analýza toho, co absolvoval Barack Obama, než se stal prezidentem, výsledkem bylo, že na funkci prezidenta by to v Číně nestačilo. Musel by projít od lokální úrovně přes provinční až k celostátní, a to se zkušeností nejméně ve dvou provinciích. Obama to splnil jen částečně, v nedostatečné míře.

Politická meritokracie tedy spočívá v tom, že politik musí naplnit určité požadavky, kladené na administrativně politické vzdělání, a potom projít od nižší úrovně až po celostátní, aby pak mohl být zvolen meritokraticky osvědčeným kruhem pro nejvyšší úroveň.

Jak se na tom podílejí volby?

Lokální volby v Číně existují podobně jako u nás, ale spor je o volby pro celek Číny. Lze říci, že meritokratické požadavky splňuje například čínský prezident často víc než někteří západní politici, kteří nemusí projít tak náročným testem, ale nebyl zvolen v otevřených volbách pro celek Číny. Ale máme stejný požadavek i na reprezentaci západního světa? USA jsou vedoucí mocností Západu, ale můžeme třeba my Češi volit amerického, neboli západního prezidenta? Pro celek Západu, který tvoří necelá miliarda lidí (tedy o dost méně než je celkem více než miliarda Číňanů), všeobecné volby hlavního politika ani řadových politiků nemáme. Je pak otázka, z jakých pozic můžeme klást tento požadavek na jiné podobně velké politické celky. To neznamená, že v Číně není v tomto ohledu co zlepšovat, je tam samozřejmě řada problémů, které vyžadují řešení větší participací občanů. Jen je třeba vidět, že tato otázka není ani na Západě vyřešena, i když se vznášá.

Kanton, centrum provincie

FOTO: MAREK HRUBEC

Mluvili jsme o důrazu na vzdělání politiků. Ale jakou úroveň a otevřenost mají čínské společenské vědy?

Začal bych srovnáním tamních společenských věd s ekonomikou. V Evropě obecně a konkrétně v České republice existují určité právní mantinely, které se nesmějí překračovat. Například v ČR nelze uplatňovat některé komunistické prvky spojené s konflikty mezi třídami, to zákony zamezují. Na druhou stranu není možné uplatňovat ani nějaké extrémní formy neoliberalismu, které by byly zcela bez sociálních ohledů. Prvky sociálního státu jsou také uzákoněné.

V Číně postupují trochu jinak. Vláda realizuje různé prvky komunistické a sociálně-demokratické politiky, ale vedle toho tam mají stovky zón volného obchodu, kde se uskutečňuje relativně volná forma neoliberalismu, kde příliš mnoho sociálních práv není. Ekonomická pluralita je tam tedy fakticky větší, ať už výsledek hodnotíme jakkoli. A toto je reflektováno také v sociálních vědách. Oproti běžnému evropskému mínění o omezování jsou společenské vědy v Číně dost pluralitní. Mnozí autoři publikují texty, které prosazují v oblasti ekonomiky, politiky nebo kultury myšlenky, které jsou komunistické, sociálně-demokratické, konzervativní, liberální nebo neoliberální. A je to tam považováno za přijatelné.

Něco jiného je ale pak denní tisk nebo státní zpravodajství, kde je pluralita menší. Ale v akademickém tisku, který nemá přímý dopad na politiku a ekonomiku, je možné publikovat téměř cokoli. Někdy třeba slyším, že v Číně jsou lidská práva nebo jiná témata tabu. Sám jsem tam ale

vícekrát na tato témata přednášel a čínští kolegové taky.

Spíše jde o to, jaké je pojetí lidských práv. Na Západě se koncentruje spíše na občanská a politická lidská práva, zatímco v Číně je větší důraz na sociální a ekonomická lidská práva. V tomto ohledu máme přece dva mezinárodní pakty o lidských právech, jeden je o občanských a lidských právech a druhý je o sociálních, hospodářských a kulturních právech. V Číně je důraz na ten druhý pakt, zatímco na Západě na ten první. A tak v Číně často zaznívá kritika, že v USA a dalších zemích není dodržován druhý pakt, zatímco v USA a Evropě se vyčítá Číně, že nedodrжуje práva spojená s prvním paktem.

Jak se rozvíjí dialog mezi vědeckou komunitou Číny a Západu?

Stejně jako se po roce 1978 otevírala čínská ekonomika, otevírala se i čínská věda. Dnes je běžné, že potkáte amerického profesora, který má na jedné straně vizitky napsáno Washingtonská univerzita a na straně druhé Pekingská univerzita. V Evropě to zatím tak daleko nedošlo, ale spolupráce se rozvíjí. Především čínští vědci mají zájem vědět, co se zkoumá a píše na Západě.

Tady bych připomněl, že vzdělání na západních školách je velice západocentrické. S výjimkou malého počtu specialistů na orientální nebo globální studia nebo mezinárodní ekonomiku znají lidé vlastně jen sami sebe, nic jiného. Když někdo vystuduje sociologii nebo politologii, mnoho věcí ví pouze o západní společnosti. To už v jiných částech světa tak není.

Západ tím, že tak uspěl, je jediný v zaměření jen na sebe, zatímco v jiných oblastech světa, včetně Číny, je obvyklé, že

studenti, kteří studují například čínskou filozofii, souběžně studují i tu evropskou a americkou, a taky indickou a další. Podobné je to v Indii, kde studují nejen svoji indickou, ale také evropskou, čínskou nebo ruskou. Existuje to také v jiných oborech, učí se tam například nejen čínská ekonomika, ale i západní.

Není divu, že země jako Čína tak uspívají, protože jsou mimo jiné čím dál tím vzdělanější. Jsou lépe připraveny na globální dobu. Proto tolik čínských studentů studuje v Evropě a USA, jak jsem se o tom už zmínil. Není však obvyklé, aby tolik evropských a amerických studentů studovalo v Číně, přestože pro Evropskou unii je Čína druhým největším obchodním partnerem.

Prosazují se čínští společenscí vědci v mezinárodním prostředí?

Prosazují a někteří jsou velmi úspěšní. Co se týče vědeckých akcí, běžné semináře a konference probíhají už dlouhou dobu buď v Číně s přítomností mnoha vědců z celého světa, nebo v západních zemích s účastí řady čínských vědců, hlavně v USA. Rád bych však zmínil konání událostí, velkých světových kongresů a konferencí, které se už také konají v Číně. Lze říci, že jejich pořádání má nejen vědeckou, ale i symbolickou působnost, jako jakési vědecké olympiády. Například Mezinárodní federace filozofických společností s dlouhou tradicí chystá kongres v Pekingu na rok 2018. Bude to poprvé v dějinách filozofie. Do Pekingu se chystají roku 2019 také globální studia, kdybych měl uvést další obor, ke kterému mám nejbližší. Každopádně je dnes vědecká komunita globálně propojena a čínští vědci v ní hrají v různých oborech důležitou roli. **(zf)**